

З. Р. Маматова, А. В. Єгорова

КЛІНІЧНИЙ АСПЕКТ ЗАТРИМКИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена дослідженню і вивченню проблеми затримки психічного розвитку дітей, а також використання способів корекції та компенсації порушених і недорозвинених функцій, що дозволяє послабити прояви вторинних порушень у розвитку дітей із затримкою психічного розвитку. Клінічні дослідження розглянутої категорії дітей спрямовані на вивчення причин і клініко-нейрофізіологічних механізмів відхилень у розвитку та обумовленої ними психопатологічної симптоматики, а також на виділення клінічних варіантів затримки психічного розвитку. Крім цього, у статті наведені дані нейрофізіологічних досліджень даної категорії дітей відомих вчених, а також різні класифікації затримки психічного розвитку.

Ключові слова: затримка психічного розвитку, рухова сфера, фізична підготовленість, фізичний розвиток, корекція.

Z. R. Mamatova, A. V. Egorova

CLINICAL ASPECTS OF MENTAL RETARDATION

The article deals with a problem of children mental retardation and the use of correction and compensation methods of disturbed and undeveloped functions, which allows easing secondary manifestations of disturbances in the development of children with psychical retardation. Clinical studies of this category of children are focused on the study of causes and mechanisms of clinical and neurophysiological abnormalities in development and psychiatric symptoms, as well as the selection of clinical variants of mental retardation. Additionally, this article presents data of neurophysiological studies of this category of famous scientists' children, as well as various classification of mental retardation.

In dealing with children with mental retardation the classification of K. S. Lebedinskaya (1980) is widely used. It is developed on the basis of etiopathogenetic approach. According to this classification there are four main types of mental retardation: mental retardation of constitutional genesis, retardation of somatogenic genesis, retardation of psychogenic genesis, and retardation of cerebro-organic genesis.

Keywords: mental retardation, motor area, physical fitness, physical development, correction.

Подано до редакції 04.05.2013

УДК 159.9-058.862

Т. І. Мельничук

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ЯК УМОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ УСИНОВЛЕНОЇ ДИТИНИ В СІМ'Ї

У статті окреслено загальні соціально-психологічні проблеми усиновлення дитини. На підґрунті теоретичного та практичного аналізу, власного соціального досвіду охарактеризовано та виокремлено чинники, що впливають на процес соціалізації сімей та дітей після усиновлення. Розкрито сутність та необхідність соціально-психологічного супроводу сімей-усиновителів та показано його вплив на ефективне забезпечення соціалізації після усиновлення як дитини, так і сім'ї.

Ключові слова: усиновлення, соціалізація усиновленої дитини, адаптація усиновленої дитини, соціально-психологічний супровід.

Постановка проблеми. З кожним роком, як в Україні, так і у світі зростає кількість сімей, що бажають усиновити дитину. Це зумовлено як збільшенням сімей, що не можуть мати дітей, так і збільшенням кількості дітей, які з різних причин залишилися без сім'ї. Для багатьох бездітних сімей прийняття некровної дитини, тобто усиновлення, є останньою надією мати повноцінну сім'ю, залишити після себе спадкоємців. Але, нажаль, думка стосовно усиновлення чи прийняття у родину некровної дитини у різних суспільних культурах є неоднозначною. Страх перед суспільною думкою щодо наслідків усиновлення, можливе неприйняття дитини та осуду зі сторони спільно-

ти, погіршує у подальшому соціалізацію дитини та майбутніх усиновителів. Однією із причин такого осуду є те, що діти, яких усиновлюють, мають певну негативну спадковість, життєвий досвід, що не завжди відповідає соціальному оточенню, в яке потрапляє дитина після усиновлення. Особливого змісту та значення набуває феномен соціального сирітства, що зумовлений відмовою чи відстороненням батьків від власних дітей – це позбавлення батьків батьківських прав, або відмова батьків від дитини після її народження. Значна кількість таких дітей мають негативний досвід життя в родині, серйозні порушення процесу соціалізації, різні види депривації (наприклад, конфліктність, агресію) та соціальну

дезадаптацію, вони важко пристосовуються до зміни умов проживання та виховання. Соціальні сироти мають юридичний статус дитини, яка залишилася без батьків та у подальшому можуть бути усиновлені (вони потрапляють у нові родини із дитячих будинків, шкіл-інтернатів).

Діти, які потрапляють у прийомні сім'ї чи сім'ї усиновителів із біологічних сімей, зазвичай зазнають наслідків трагічних обставин, що перервали нормальний перебіг їхнього життя. Вони знають, що таке сім'я, оскільки їхні перші роки життя проходили у родинному оточенні. Це діти: у яких померли обидва чи один із батьків; чий батьки страждають на хронічні захворювання, унаслідок чого не можуть належним чином виховувати та утримувати дітей; чий батьки перебувають у місцях позбавлення волі.

Такі категорії дітей важко проходять процес адаптації у новій родині та подальшу соціалізацію в новому навколишньому суспільстві. Тому вирішення проблеми соціалізації, з одного боку, дитини-сироти та дитини, що залишилася без батьківського піклування та, з іншого, – сім'ї, яка, не маючи дитини, вважає себе неповноцінною – є вкрай необхідним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості соціально-педагогічної та психологічної адаптації дітей до замішуючої сім'ї знайшли своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних учених: Г. Бевз, Л. Волинець, М. Дубровіної, М. Лисіної, А. Прихожан, Н. Краснової, Н. Толстих, С. Мещерякової, Дж. Боулбі, А. Адлера, А. Фрейда та ін. Проаналізувавши роботи вищезазначених учених, ми дійшли висновку про те, що діти, які мають вже, хоч і незначний, але вагомий досвід виховання у сім'ї, помітно відрізняються від тих, що потрапляють у нову сім'ю із дитячого будинку чи інтернату і не мають навіть розуміння поняття «сім'я, родина», або дітей, яких усиновлюють у ранньому віці із будинків дитини, і свій життєвий досвід вони отримують вже у новій сім'ї. Зазначені діти відрізняються: психофізичною характеристикою розвитку; формуванням міжособистісних стосунків; ставленням емоційно-вольової та інтелектуальної сфери особистості [9].

Отже, **метою** даного дослідження є: виокремити соціально-психологічні чинники, що впливають на порушення процесу соціалізації після усиновлення та розкрити сутність соціально-психологічного супроводу сімей, що бажають усиновити дитину, показати його вплив на ефективне забезпечення вдалої соціалізації після усиновлення, як дітей так і сімей.

На сьогодні, за недостатнього, а в деяких випадках і неналежного соціально-психологічного супроводу родин, що всиновлюють дітей, збільшується кількість відмов від усиновлених дітей, що призводить до скасування усиновлень і, як наслідок, повторного їх осиротіння [1].

Проблема соціалізації дітей-сиріт після усиновлення переважно розглядалася у педагогічній та соціологічній традиції, тоді як соціально-психологічний супровід висвітлювався та вивчався недостатньо. Очевидна актуальність цих проблем та їхня соціальна значущість і зумовили вибір теми даного дослідження та публікації.

Виходячи з мети дослідження були поставлені такі **завдання**:

1. Проаналізувати та узагальнити теоретико-методологічні підходи до проблеми соціалізації сімей-усиновителів, та чинники, які впливають на процес соціалізації усиновлених дітей.

2. Визначити й охарактеризувати комплекс соціально-психологічних умов і засобів успішного зростання всиновленої дитини у родині.

Об'єкт дослідження: родини з усиновленими дітьми.

Виклад основного матеріалу. Соціально-психологічний супровід необхідно базувати на принципах обдуманості дій, конфіденційності, довіри одне до одного, взаєморозуміння, диференціації допомоги, гнучкості підходів і технологій, адресності, на функціях наглядовості, контролю, що розбудовує, соціалізує і здійснюється у чотирьох основних напрямках: психолого-педагогічна освіта, гармонізація дитячо-батьківських відносин, подружніх взаємин, внутрішнього світу усиновителів [4].

У більшості випадків діти, що мають правовий статус для усиновлення, є вихованцями інтернатних закладів та дитячих будинків. Як правило, це діти, які потрапили із асоціальних сімей, вони знають, що таке сім'я, але ці знання та отриманий ними досвід є негативним. Адаптація та подальша соціалізація таких дітей, після усиновлення, може бути також негативною. Маючи за плечима негативний досвід життя в родині, діти важко пристосовуються до зміни умов. Набуті ними самостійно механізми пристосування, які допомагають змінити поведінку, не завжди спрацьовують успішно [3].

Аналіз закордонного та вітчизняного досвіду соціальної допомоги дітям, що залишилися без піклування батьків, показав, що найбільшу ефективність їхньої соціалізації дає виховання дітей у сім'ї, яка усиновила, оскільки саме такої формі властива безперервність, тривалість, стійкість, можливість забезпечення безпеки, захищеності дитини [2; 5; 6; 7; 8; 9; 10].

За А. Дзугаєвою, усиновлення визначається як перехід прав і обов'язків від біологічних батьків дитини до усиновителів, при цьому дитина у правовому аспекті повністю прирівнюється до біологічних дітей усиновителя. Під усиновленням також розуміються суспільні відносини, суть яких зводиться до того, що в родину приймається стороння дитина з метою виховання її як своєї рідної на правах сина чи дочки. Тому у багатьох суспільствах культура усиновлення не є таємницею і сприймається як повноцінний спосіб створення сім'ї, діти входять в більш широку групу дорослих та отримують повноцінну любов і догляд від її членів, а не тільки від тих, з ким вони пов'язані кровно.

Відповідно до численних досліджень родини (Ю. П. Азаров, Т. М. Афанасьєва, А. М. Бардіан, М. І. Бешкетників, І. В. Гребенніков, В. І. Гуров, А. Г. Харчев, Г. Т. Хоментаускас і ін.), її роль у забезпеченні фізичної, психологічної та соціальної безпеки дітей ні в кого не викликає сумніву. Дійсно, сім'я, завдяки багатим емоціям, близько-

сті взаємин дорослих і дітей, різноманітності спілкування й спільної діяльності, допомагає краще пізнати світ, зрозуміти себе, зберегти здоров'я, засвоїти традиції й правила соціальної поведінки, задовольнити матеріальні та духовні потреби, реалізувати себе, здійснити вдалу соціалізацію дитини після інтернату, у тому числі. Сім'я як безпосереднє соціальне оточення за своєю специфічною структурою і функціями є своєрідною мікромоделлю суспільства, виховним інститутом для дитини, значення якого у формуванні ціннісного самоставлення в період адаптації після усиновлення важко переоцінити. Саме сім'я допомагає знедоленій особистості здобути соціальні та моральні цінності, оволодіти знаннями, вміннями та навичками, які необхідні для її становлення, формує національну свідомість і громадську зрілість, духовність, позитивні якості, фізичну загартованість. Перший досвід спілкування в сім'ї є для дитини тим підґрунтям, на якому будуватимуться її взаємини з людським оточенням, спочатку з найближчим, а з часом – із далеким, від нього залежить характер адаптації дитини до життя поза сім'єю [9].

Однак для вдалої соціалізації дитини бажання сім'ї та здійснення юридичного акту усиновлення є недостатніми. Необхідна також і психологічна готовність майбутніх усиновителів та готовність інших членів родини до прийняття некровної дитини; відкритості родини для отримання соціально-психологічного супроводу та формування готовності до соціальної взаємодії.

Отже, у ході дослідження було встановлено, що нормальний розвиток дитини після усиновлення можливий за наявності кваліфікованого соціально-психологічного супроводу у формі патронажу з боку довіреної особи, що чітко уявляє собі специфіку виховання некровної дитини, володіє певною технологією і є авторитетним посередником між усиновителями й усиновленими, між суспільством і державою, тобто підтримки психологів.

Родина та друзі повинні також підтримувати сім'ю, яка виявила бажання усиновити дитину та бути психологічно і морально готовою до прийняття у свою невелику спільноту стороннього, але, як правило, буває навпаки. При проведенні співбесід із кандидатами в усиновителі було виявлено факт несхвалення їхніми батьками та родичами ухваленого ними рішення про майбутнє усиновлення. Навіть в тих випадках, коли сім'я роками безрезультатно лікувалася від безпліддя, близькі їх відмовляли від такого «ризикованого кроку» як прийняття дитини з чужою генетикою, звичками, традиціями.

Подолати такі стереотипи можливо тільки за умови відкритості та пропагування усиновлення, сприймання процесу усиновлення як звичайного явища (народження дитини, одруження та ін.). Останнім часом у зв'язку із пропагуванням усиновлення значна частина нашого суспільства почала приймати усиновлення, але, як правило, це стосується більшою мірою сімей, що проживають у міській місцевості, тобто великими суспільними групами. Але є ще багато родин, які хотіли б усиновити дитину, але бояться опинитися у тій групі людей, яку будуть обговорювати, засуджувати. Особливо це стосується подружніх

пар із сільської місцевості, які живуть, як правило, однією громадою. І кожен із цієї громади вважає, що може та має право повчати, звертатися із надокучливими питаннями або розказувати про негатив усиновлення, спадкові негативні гени і так далі. Засуджуючи усиновлення чи обговорюючи надоліки дітей-сиріт та дітей, що залишилися без батьківського піклування, ніхто не вважає, що із кровними дітьми у сім'ях також можуть виникнути проблеми. Сім'ї не застраховані від поганої поведінки та навчання, конфліктних ситуацій, проблем із здоров'ям своїх біологічних дітей. То чому ж навколишні не обговорюють це, не засуджують сім'ї, у яких є такі проблеми із рідними дітьми, а загострюють увагу на усиновлених дітях? Старше покоління вважає, що знає як повинні «правильно» створюватися сім'ї та як з'являються «правильні» діти. Нажаль, для частини нашого суспільства усиновлення є фактом чужорідного вторгнення, а біологічний зв'язок із дитиною – це визначеність у майбутньому, ілюзія спокою, впевненості, навіть якщо біологічна дитина дуже далека від ідеалу, а усиновлена буде найкращою.

Зважаючи на такі обставини, значна кількість подружніх пар погоджується тільки на так зване «повне» усиновлення. У цьому випадку забезпечується повна гарантія збереження таємниці усиновлення. На так зване «повне» усиновлення зорієнтоване чинне законодавство, де передбачено створення для дитини іншого родинного середовища. Закономірно у більшості випадків є прагнення усиновлювачів до того, щоб ніхто, у тому числі і сама усиновлена дитина, не знали, що батьки не рідні. Сім'ї в такому випадку намагаються імітувати вагітність, переїжджати на інше місце проживання, купувати довідки у пологових будинках про народження ними дитини для подальшого їх демонстрування. Усиновлення дитини здійснюється у іншому місці, в рішенні суду змінюють ім'я, прізвище і по батькові, дату народження та місце.

Батьки-усиновлювачі вважають, що діють виключно в інтересах дитини, щоб захистити її, щоб вона не відчувала себе «відторгнутою» серед однолітків, щоб ніхто зі сторони родичів, друзів не могли обізвати її та постійно наголошувати, що вона не рідна. Але йдучи на такий крок, батьки несвідомо, керуючись тільки гарними мотивами, можуть більше нашкодити дитині, ніж її захистити. З часом таємниця може розкритися, а для усиновленої дитини, особливо у підлітковому віці, це може стати великою трагедією. Усиновлені діти дуже гостро реагують на те, що їх обдурювали. У таких випадках вони вважають себе зрадженими двічі: коли їх кинула мама та коли їх усиновили. Усиновлення в їхній уяві сприймається як свідомий жорстокий обман.

Жодні батьки не хочуть спричинити біль та страждання своїй дитині. Але розказати дитині про її походження і про те, що вона не рідна, дуже важко. У першу чергу, усиновителі повинні зрозуміти, що будувати відносини у сім'ї потрібно тільки на довірі. Роблячи усиновлення таємницею, батьки більше шкодять дитині, ніж її захищають. Батькам не потрібно наголошувати, що дитина не рідна, а просто констатувати факт, яким чином ди-

тина з'явилася у сім'ї. Звичайно, без відповідної психологічної чи педагогічної підготовки знайти період, коли про це можна буде говорити з дитиною і в якій формі, дуже важко. Тому майбутнім батькам-усиновителям потрібна не тільки моральна та юридична підготовка до усиновлення: підготовка документів, приготування кімнати для дитини, купівля для неї речей та іграшок, але і психологічна.

При усиновленні дитини саме заради її інтересів бажано відкинути думки про збереження таємниці усиновлення та провести бесіди із психологом, соціальними працівниками, пройти відповідні курси, бажано також зустрітися із подружніми парами, що вже усиновили дитину та мають позитивний досвід адаптації дитини у родині. За можливості можна також провести зустріч із сім'ями, що мали проблеми з адаптацією після усиновлення дитини. На етапі підготовки до усиновлення такі зустрічі будуть дуже важливим моментом. Кандидати в усиновителів зможуть безпосередньо зустрітися із учасниками процесу усиновлення, поставити запитання щодо процесу усиновлення та подальших дій; разом із психологом обговорити негативи та позитиви при усиновленні; проблемами адаптації дитини у сім'ї; поведінки батьків чи дитини на різних етапах адаптації одне до одного.

Такі тренінгові заняття є однією із форм підготовки майбутніх усиновителів, вони активізують емоційно-дійові спонуки батьківства, що в подальшому призводить до перебудови структури мотиваційно-ціннісного ставлення до дитини, бачення перспектив її особистісного зросту, а також впевненість у вдалій соціалізації сім'ї, разом із усиновленою дитиною.

В Європі, зокрема, в Італії, Швеції, Бельгії такі зустрічі та тренінги практикуються та постійно організуються соціальними службами, психологами, що готують сім'ї до усиновлення та в подальшому здійснюють нагляд після усиновлення. Така спеціальна тренінгова підготовка створює передумови для осмислення внутрішніх потенцій реалізації батьківства, виступає складовим компонентом відображення цієї потреби на чуттєвому та когнітивному рівнях. Це призводить до виникнення бажання спрямовувати і регулювати взаємодію з усиновленою дитиною на засадах, відповідних ситуації її розвитку та адекватно реагувати на сприйняття довколишніми їхньої сім'ї після усиновлення [1; 2]. Тому родини з усиновленими дітьми потребують соціально-психологічного супроводу, під яким розуміється надання їм адресної допомоги і підтримки прийомних сімей, що перебувають у новій або

важкій життєвій ситуації. Соціально-психологічний супровід включає цільові, змістовні, технологічні і процесуальні компоненти.

Як зазначено вище, сім'я проживає у соціумі, де вона не одна, навколо є її родина, батьки, сестри, брати, є її друзі. Звичайно багато хто із них буде проти усиновлення, тому проводити підготовку самої сім'ї до усиновлення без урахування її стосунків у родині, становища у суспільстві, також неможливо.

Тож поява всиновленої дитини в родині веде до істотних змін у її статусі й динаміці розвитку, до перебудови етапів її життєдіяльності й ускладненню міжособистісних зв'язків, відносин. Ця обставина вимагає, з одного боку, продуманої системи заходів щодо підготовки майбутніх батьків до реалізації в природних умовах сімейного виховання своїх нових обов'язків. З іншого боку, виховання у прийомній сім'ї має на меті розвиток індивідуальності дитини у спеціально створених освітньо-виховних ситуаціях; формування в усиновленої дитини персональної лінії відповідальної поведінки; розширення й збагачення її життєвого досвіду.

Висновки. Таким чином, у ході дослідження було встановлено, що всебічний розвиток усиновленої дитини в некровній сім'ї, її вдалу соціалізацію у зміненому оточенні та соціалізацію сім'ї з новим членом родини можливо забезпечити за умови психологічної зрілості майбутніх усиновителів, психологічної підготовки дитини до входження у некровну сім'ю.

Зазначене можливе за наявності:

- ефективного соціально-психологічного супроводу у формі патронажу відповідальної особи (службовця, соціального працівника, психолога), тобто довіреної особи, що чітко уявляє специфіку виховання прийомної дитини, що володіє технологією і є авторитетним посередником між усиновителями й усиновленими, між прийомною сім'єю, суспільством і державою;

- комплексного підходу під час підготовки родини до повноцінного функціонування сім'ї після прийняття усиновленої дитини та забезпечення в подальшому вдалої соціалізації як дитини, так і сім'ї;

- відкритості у процесі усиновлення, обговорення даного факту зі спільнотою, в якій проживає сім'я та в подальшому буде проживати дитина;

- забезпечення сім'єю для дитини розвиваючого середовища, надання їй персоналізованого життєвого простору, що відповідає таким провідним потребам дітей, як потреба в любові, безпеці, захищеності, враженні, спілкуванні, соціальних контактах, руховій активності, комфортності, динамічності, відкритості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевз Г. М. Прийомна сім'я: соціально-психологічні виміри: [моногр.] / Г. М. Бевз. – К.: Видав. Дім «Слово», 2010. – 352 с.
2. Бевз Г. М. Соціально-психологічні чинники виникнення та розвитку прийомного батьківства: автореф. ... канд. психол. наук за спец. 19.00.05 / Галина Михайлівна Бевз; Центр. ін-т післядипл. пед. освіти АПН України. – К., УІСД, 1999. – 28 с.
3. Безлепкина Л. Ф. Семья в процессе развития: матер. науч.-практ. конф. (18-19 ноября 1993 г.) / Л. Ф. Безлепкина, Л. В. Топчий и др. – М., 1994. – 192 с.
4. Боулбі Дж. Привязанность: пер. с англ / Дж. Боулбі. – М.: Гардарики, 2003. – 477 с.
5. Бренкерет Е. Особенности воспитания усыновленного ребенка в неполной семье / Ева Бренкерет. – Минск: Мэджик Бук, 2004. – 20 с.
6. Бернз Д. Г. Социальная работа с семьями в Англии / Д. Г. Бернз. – М., 1993. – 170 с.
7. Беляков В. В. О некоторых истоках и причинах современного сиротства / В. В. Беляков // Актуальные проблемы современного детства. – М., 1993. – 128 с.
8. Кононко О. Л. Соціально емоційний розвиток особистості в дошкільному дитинстві: [навч. пос. для вищ. навч. закладів] / О. Л. Кононко. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
9. Ігнатенко К. В. Особливості соціально-педагогічної адаптації дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, у прийомній сім'ї та школі / К. В. Ігнатенко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2010, № 4. – С. 62–68.
10. Betsky S. Herausgegeben vom Internationalen Jugendaustausch – und Besucherdienst der Bundesrepublik Deutschland / S. Betsky, H. P. Bargner, S.-O. Obst, R. Wiesnir. – Boon, 1994. – 87 p.

Т. І. Мельничук

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ КАК УСЛОВИЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ УСЫНОВЛЕННОГО РЕБЕНКА В СЕМЬЕ

В статье проведен анализ социально-психологических проблем усыновления детей. На основе теоретического и практического анализа, собственного социально-психологического опыта охарактеризованы факторы, влияющие на процесс социализации семей, которые усыновили детей, а также пути их поддержки.

Ключевые слова: усыновление, создание семьи, адаптация детей в семье, дети и родители, воспитание усыновленных депривированных детей, социально-психологическое исследование.

T. I. Mel'nychuk

SOCIO-PSYCHOLOGICAL SUPPORT AS A CONDITION OF SOCIALIZATION OF AN ADOPTED CHILD IN A FAMILY

The article outlines the general socio-psychological problems of adoption. On the grounds of theoretical and practical analysis, own socio-psychological experience, some factors that affect the socialization of families who have adopted children are described. The article deals with the nature and the need for social and psychological support for adoptive families, shows its impact on the effective socialization of adopted child and family. It was also specified that the social and psychological support provides objective, content, technological and procedural components. It was determined that the socialization of an adopted child in a family is possible in case of effective social and psychological support of a responsible person (employee, social worker, psychologist), who is a trustee, who clearly represents the specific education of a foster child, who is an authoritative intermediary between adoptive parents and adopted children, between a foster family, society and the state; The recommendations for adoptive families for further successful family and society socialization of the child are proposed.

Keywords: adoption, family creation, adaptation of a child in the family, children and parents, education of adopted children, socio-psychological support.

Подано до редакції 03.05.2013